

## ВІДГУК

офіційного опонента

про дисертацію Ю.В. Орлової

«Архетипне і стереотипне відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської мов» (Київ, 2019. – 257 с.),  
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Лінгвістика сьогодення цілком обґрунтовано утримує вектор наукових пошуків у площині антропоцентризму як провідного принципу відтворення світу свідомістю людини. Відповідно актуальними і донині залишаються дослідження, покликані з'ясувати взаємозв'язки мови і мислення, мови і свідомості, мови і культури. В авангарді мовознавчих праць, дотичних до згаданих проблем, не випадково перебувають міжмовні розвідки, в яких процеси концептотворення розглядають крізь призму універсальних і специфічних матриць як основ для побудови національних мовних картин світу. У цьому контексті природним видається прагнення лінгвістів якнайглибше дослідити «культурну пам'ять» мовних одиниць, розкодувати ту значеннєву сферу, в якій приховано, а найчастіше – глибоко заховано, національно-культурне світобачення носіїв мови.

Наведені міркування визначають актуальність і перспективність дисертаційної роботи Юлії Валентинівни Орлової. Акумулювавши напрацювання попередників у площині лінгвоконцептології та компаративістики, дисертантка узагальнила власні спостереження у вигляді унікальної, новітньої (беручи до уваги емпіричний матеріал, теоретико-методологічний підхід до проведення дослідження, висновки) праці. Рецензована робота, безсумнівно, не лише поповнить вітчизняний дисертаційний репозитарій, але й має всі підстави посісти в ньому одну із топових позицій.

Істинність нашого твердження ґрунтується на декількох незаперечних факторах. По-перше, роботу виконано на матеріалі трьох мов, що не лише розширює горизонти цільової аудиторії, але й дає змогу виявити найбільш яскраві ідіоетнічні стереотипні одиниці, трансформовані з архетипних утворень. По-друге, вагомою видається емпірична база дослідження, яка охоплює різноаспектні словники і довідники не лише мовознавчої галузі (тлумачні, етимологічні, синонімічні, паремійні, перекладацькі та ін.), але й інших наук, дотичних до проблеми архетипно-стереотипної природи лінгвокультурного концепту. По-третє, дисертація має грамотно спроектований, ретельно сконструйований методологічний каркас, який міцно тримає змістове наповнення роботи і забезпечує неупередженість і достовірність отриманих результатів. Відповідно на користь дисертації працюють обрані методи та прийоми роботи з об'єктом наукового пошуку, зокрема метод діахронної інтерпретації етимонів і методика семантичних полів, метод когнітивно-ономасіологічної реконструкції, культурно-семіотичний та ін.

Поза усіляким сумнівом, сформована Ю.В. Орловою теоретико-методологічна база уможливила виклад власних, новітніх результатів дослідження у логічній, обґрунтованій, науково валідній манері із представленням архетипного підґрунтя концепту ВІК ЛЮДИНИ та його стереотипізацією з опертям на ціннісно-поняттєві, ціннісно-образні та ціннісно-оцінні уявлення про вік людини у свідомості різномовних етносів.

Варто в позитивному плані акцентувати на тому, що Юлія Валентинівна доволі детально зупиняється на теорії архетипів як позачасових носіїв культурного буття людини, аналізуючи положення архетипової концепції К. Юнга та поділяючи думку про розмежування психічних та культурних архетипів та дихотомічну природу архетипної системи.

Відродно, що Ю.В. Орлова витлумачує процес стереотипізації в кращих традиціях когнітивної лінгвокомпаративістики. Так, у роботі процес архетипної трансформації постає дієвим засобом встановлення стереотипів,

типологічних закономірностей і національно-культурних відмінностей українського, російського та англійського характерів, менталітету і поведінки. У цьому аспекті імпонує запропонована здобувачкою схема трансформації архетипу в стереотип і концепт (рис. 4, с. 53).

Більше того, звернення до концепту ВІК ЛЮДИНИ потребувало від дисертантки занурення в лінгво-філософську, історико-генетичну та біосоціокультурну площини. На нашу думку, Ю.В. Орлова впоралася із цим завданням на «відмінно», зумівши критично проаналізувавши міркування попередників та викласти власні позиції у доступній, чіткій, сконденсованій формі.

Не викликає концептуальних зауважень та частина роботи, де прописана методологія дослідження, із прозорими поясненнями використаних у дисертації методів і прийомів наукового аналізу. На користь позитивного відгуку слугує запропонована авторкою комплексна чотириетапна методика, покликана розкрити поступові наукові кроки для встановлення особливостей архетипного і стереотипного відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської мов (другий розділ роботи *«Методологічна база для аналізу архетипного та стереотипного компонентів концепту ВІК ЛЮДИНИ»*).

Практичні розділи дисертації (третій *«Концепт ВІК ЛЮДИНИ як архетипна структура свідомості носіїв української, російської та англійської мов»* та четвертий *«Концепт ВІК ЛЮДИНИ як архетипно-стереотипна структура свідомості носіїв української, російської та англійської мов»*) містять авторські напрацювання та узагальнення щодо реконструкції механізмів архетипного і стереотипного відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської мов.

Схвально, що дисертантка здійснила кропітку роботу щодо з'ясування архетипної структури концепту ВІК ЛЮДИНИ в зіставлюваних мовах. Імпонує залучення до контрастивного аналізу матеріалів етимологічних словників, завдяки яким здобувачці вдалося виписати цілісну картину



архетипних уявлень про вік людини, вербалізованих як в іменах концепту (*вік, возраст, age*), так і в лексемах-складниках досліджуваного мікрополя (як от: *час, время, time; життя, жизнь, life; рік, літа, год, лета, year* (підрозділ 3.1.2), *немовля, младенець, baby; дитина, ребенок, child, infant* концепту (підрозділ 3.1.3) та ін.).

Характерно, що номінації концепту ВІК ЛЮДИНИ охопили ключові синоніми із семантикою існування людини у вимірах часу та лексеми на позначення вікових періодів та осіб за віком. Такий підхід, на нашу думку, розширив дослідницьке поле в напрямку отримання більш глибоких, виважених результатів щодо архетипної природи досліджуваного концепту в українській, російській та англійській мовах. Позитивним є і те, що дисертантка висновковує про первісні уявлення-образи у свідомості носіїв трьох мов, спираючись на виявлені спільні семи (таких зафіксовано 9: 'сила / міць', 'життя', 'людина / істота', 'тіло', 'нащадок / покоління', 'оберт / коло', 'шлях / дорога / зупинка', 'пора року', 'дати; визначити'), а також диференційні семантичні ознаки (21 відмінна сема) як виразники специфічного, нетотожного в окресленому ментальному просторі.

Слід зауважити, що діахронічний вектор дослідження став важливим етапом у визначенні когнітивного підґрунтя ціннісного смислу віку людини. Встановлення етимологічних містків та мереж між номінаціями концепту ВІК ЛЮДИНИ дали змогу О.Ю. Орловій зосередити увагу на аксіологічних вимірах віку людини задля осмислення місця цього концепту в ціннісно-смисловій картині світу носіїв трьох мов.

Здійснивши реструктуризацію архетипного складника концепту ВІК ЛЮДИНИ, дисертантка звертається до питання стереотипізації досліджуваного концепту задля встановлення закономірностей і відмінностей у відображенні уявлень про вік людини у свідомості носіїв української, російської та англійської мов. Ця частина роботи справляє позитивне враження через чітку структурованість мовного матеріалу та використаний підхід до

виявлення стереотипів у компонентній тріаді, до якої було залучено поняттєвий, образний та ціннісний аспекти концепту ВІК ЛЮДИНИ.

Імпонує те, що дисертантка встановлює трансформацію первісних архетипних значень ключових номінацій досліджуваного концепту у ціннісно-пояттєві, спираючись на семантичний обсяг імен концепту *вік, возраст, age*. Ю.В. Орлова аналізує лексико-семантичні варіанти цих іменників, а також апелює до синонімічного ряду виділених одиниць, які розглядає в межах лексико-семантичних груп із центром та периферією.

Для встановлення стереотипів образного компонента концепту ВІК ЛЮДИНИ в українській, російській та англійській мовах дослідницею було сформовано вибірку лексичних та фразеологічних одиниць, для яких визначальною стала кореляція їхнього стереотипного компонента із такими архетипними ознаками, як «сила, «тіло», «фізичний стан / дія людини». Юлія Валентинівна виявила низку базових метафоричних моделей стереотипізації концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв досліджуваних лінгвокультур (РОСЛИНА → ЛЮДИНА; ТВАРИНА → ЛЮДИНА; НЕІСТОТА → ЛЮДИНА; РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ → ЛЮДИНА; НЕЖИВА ПРИРОДА → ЛЮДИНА; ДІЯ (у просторі) / ПРОЦЕС → ЛЮДИНА; ІСТОТА (МІФІЧНИЙ / РИТУАЛЬНИЙ / БІБЛІЙНИЙ / ЛІТЕРАТУРНИЙ ПЕРСОНАЖ) → НЕІСТОТА (віковий період) / ІСТОТА (особа за віком); РІД ЗАНЯТЬ → ЛЮДИНА). Вартісним є те, що віднайдені здобувачкою відмінності в тематичних кодах стереотипних метафор сприяли встановленню ізоморфних тенденцій у вторинній номінації вікових особливостей людини, що, безперечно, розширило обрії культурних кодів різних етносів.

Ціннісно-оцінні уявлення носіїв трьох мов про вік людини було реконструйовано через встановлення універсальних та специфічних аксіологічних доміант, які так чи інакше приховані, закодовані в паремійних одиницях. Здобувачка залучає до аналізу низку прислів'їв та приказок, на ґрунті яких створює типологію ізоморфних та аломорфних ціннісних стереотипів, пов'язаних із віком людини.

Обґрунтованими вважаємо висновки дисертації, які відтворюють основні результати дослідження, викладені в розділах, і поглиблюють їхній зміст та вагу в контексті висунутих теоретичних положень. Показовим є і те, що висновкова частина повністю узгоджена з визначеними у вступі завданнями. Добре те, що в них вдалося акумулювати найбільш вагомі, теоретично виважені та практично доведені результати реконструкції механізмів архетипного і стереотипного відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської мов.

Показовою є логічна структурованість дисертації. Вона містить вступ, чотири розділи, часткові та загальні висновки, список використаної літератури (367 позицій, з яких 58 – іноземними мовами), списку лексикографічних джерел (76 найменувань: 19 українських, 38 російських, 20 англійських). Заслуговують на схвальну оцінку додатки. Крім цього, не можемо оминати позитивною увагою додаткові засоби унаочнення результатів дослідження: таблиці та рисунки.

Водночас, аналізуючи загалом ґрунтовну і на високому теоретичному рівні виконану роботу Юлії Валентинівни Орлової, хотілося б висловити деякі міркування та побажання.

1) Ю.В. Орлова вдається до інтерпретаційного уточнення таких понять, як «архетип», «стереотип», «концепт», «культурний концепт», що, безсумнівно, характеризує дисертацію як науково довершену працю. Дисертантка цілком аргументовано асоціює архетип із універсальним концептом, архетипним концептом, концептом-архетипом, аналізуючи ці металінгвістичні одиниці в наукових парадигмах лінгвоконцептологів. Тоді як стереотип розглядається в одній площині із лінгвокультурним концептом (п.1.4). Заслуговує на загальне схвалення і спроба здобувачки представити концепт архетипно-стереотипним ментальним утворенням із складною шаровою структурою (с. 54). Водночас у роботі концепт ВІК ЛЮДИНИ неодноразово іменується лінгвокультурним. У цьому аспекті хотілося б уточнити, чи важливим для авторки є розмежування понять «концепт» /



«лінгвокультурний концепт» і, якщо так, то які вимірні ознаки лежать в основі такої диференціації.

2) У дисертації засобами вербалізації концепту ВІК ЛЮДИНИ виступають лексичні, фразеологічні та паремійні одиниці. Аналізуючи фразеологічні вербалізатори, Ю.В. Орлова звертається до номінації «фразема» (п. 4.1.2), яка, на жаль, не знайшла в теоретичних розділах більш детальної металінгвістичної інтерпретації. Крім того, Ю.В. Орлова подекуди вдається до термінологічної синонімізації на кшталт «сталі словосполучення / мовні кліше, фразеологічні сполучення» (с. 18), де номінація «фразема» є відсутньою. Слід зауважити, що термін «фразема» використовують у різних лінгвістичних парадигмах (лінгвокультурології, етнолінгвістиці та власне фразеології), надаючи йому відмінних значеннєвих смислів. Отже, хотілося б уточнити, який зміст вкладає дисертантка в металінгвістичну одиницю «фразема» і в яких стосунках вона перебуває із поняттями «фразеологічна одиниця», «стале словосполучення», «ідіома».

3) У четвертому розділі роботи, виявляючи стереотипи поняттєвого компонента концепту ВІК ЛЮДИНИ в українській, російській та англійській мовах (п. 4.1.1), Ю.В. Орлова встановлює типове та унікальне в способах вербалізації стереотипних уявлень, групує досліджувані одиниці в лексико-семантичні групи. Традиційно лексико-семантичні групи розглядають як сукупності слів із ідентичною частиномовною належністю. Здобувачка цілком виправдано залучає до аналізу широкий спектр номінативних одиниць (однослівних та кількаслівних), з-поміж яких: іменникові, прикметникові, дієслівні. Можливо, у такому випадку більш вдалим було б звернення до поняття лексико-семантичного поля як сукупності парадигматично пов'язаних лексичних одиниць (у тому числі і різночастиномовних), об'єднаних спільністю змісту.

4) Не зовсім вдалим видається рубрикація третього розділу роботи (маємо на увазі відсутність подальшого розгортання змісту розділу після пункту 3.1.), а також певна диспропорція в обсязі пунктів четвертого розділу.

Втім, висловлені зауваження мають дискусійний, рекомендаційний характер і не знижують загальну позитивну оцінку роботи. У авторки (і це є вкрай цінним) чітко простежується власна, виважена концепція, позиція, обґрунтований науковий погляд на інтерпретацію досить непростих узагальнень і висновків, які переконливо засвідчують глибину аналізу, аргументованість і достовірність результатів.

Основні результати дослідження повно відбито в публікаціях у наукових фахових виданнях, у тому числі – за межами країни. Автореферат уповні відповідає змісту роботи, відображає її ключові положення і концептуальні позиції. Дослідження пройшло достатню апробацію.

Отже, дисертація Ю.В. Орлової «Архетипне і стереотипне відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської мов» відповідає «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 року та № 1159 від 30.12.2015 року), а її авторка Орлова Юлія Валентинівна цілком заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри іноземної філології та перекладу

Вінницького торговельно-економічного інституту

Київського національного

торговельно-економічного університету

